

Владислав Бітковський, Іван Зоценко
(Київ)

ДЕСЯТИННА ЦЕРКВА ЯК ОБ'ЄКТ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Стаття присвячена охороні пам'ятки археології національного значення «Десятинна церква». Визначено її ознаки як пам'ятки культурної спадщини; юридичні, фізичні та культурні ознаки її культурного середовища. Оглянуто досвід пам'яткоохоронних заходів та їх результативність. Виявлено основні загрози пам'ятці. Запропоновано першочергові дії щодо її збереження.

Ключові слова: Десятинна церква, місто Володимира, пам'ятник, культурна спадщина, пам'яткоохоронні заходи, археологічні дослідження, культурне середовище.

Статья посвящена охране памятника археологии национального значения «Десятинная церковь». Определены его признаки как памятника культурного наследия; юридические, физические и культурные аспекты его культурной среды. Кратко описан опыт мероприятий по охране памятника, их результативность. Выявлены основные угрозы памятнику. Предложены первоочередные действия по его охране.

Ключевые слова: Десятинная церковь, город Владимира, памятник, культурное наследие, охрана памятников, археологические исследования, культурная среда.

The article deals with the preservation of archaeological monument of national value *Church of the Tithes*. The signs which are indicative of its significance as a monument of cultural heritage, as well as the legal, physical and cultural features of its cultural environment, are identified. The experience and effectiveness of the monument conservation measures are shortly examined. The main threats to the monument under study are exposed, and the top priority activities on its preservation are offered.

Keywords: Church of the Tithes, City of Volodymyr, monument, cultural heritage, monument cultural conservation measures, archaeological research, cultural environment.

Нині проводять чимало досліджень Десятинної церкви. Вивчення визначної пам'ятки пов'язане, зокрема, із загрозою щодо її цілісності. Археологічні, архітектурні та інші дослідження спрямовані на визначення стану комплексу, його історії, значення для

різних галузей науки й культури. Ми виокремили ознаки, що характеризують залишки Десятинної церкви як пам'ятку культурної спадщини. Це надасть змогу оптимізувати заходи щодо її збереження, вивчення та популяризації, надасть поштовх до систематичного вивчення пам'ятки в ракурсі умов використання, першочергових завдань щодо охорони. Джерелами дослідження є нормативна й облікова документація всіх рівнів державної адміністрації, теоретичні роботи визначних фахівців пам'яткоохоронної справи в галузях пам'яток археології та архітектури, археологічні дослідження. Предмет дослідження – процеси руйнації та пошкодження пам'ятки археології «Десятинна церква» та запобіжні заходи щодо них. Нас цікавлять умови існування церкви після завершення її побутування. Отже, розглядуваний період обмежено 1240–2012 роками.

Десятинну церкву заклав у 988–996 роках князь Володимир Святославович. В історіографії вона представлена як перший соборний християнський храм Київської Русі. Щодо його першості питання досі дискутується у зв'язку з існуванням літописного храму Святого Іллі на Подолі [4, с. 36]. Проте його значення як першого християнського релігійного центру Давньоруської держави безумовне. Церкву неодноразово ремонтували й перебудовували. Остаточо її було зруйновано під час монгольської навали 1240 року [16, с. 181].

Місто Володимира в XIII–XVII ст. втратило своє значення, у порівнянні з попереднім періодом. Зменшилася чисельність населення, знівельовалася значимість району як міського центру [11, с. 75]. Загалом територія Десятинного храму перебувала в запустінні, ледве стояла одна стіна давнього храму [5, с. 27]. Але на території собору або впритул до нього на початок XVII ст. існувала невелика дерев'яна церква Миколи Десятинного уніатської конфесії. На думку деяких дослідників, невелику капелу могли вже спорудити в XIII ст. [2, с. 77–84]. Тобто навіть у скрутні часи та після пережитої трагедії місце не втрачало свого культового значення. Воно й надалі виконувало релігійну духовну функцію. Хоча значення його як культурного й релігійного центру значно впало.

Наступний період починається 1635 року, коли Петро Могила намагався дослідити та відновити святиню [14, с. 116]. Із цього моменту залишки Десятинної церкви набувають значення пам'ятки культурної спадщини. Їх досліджують за допомогою наукових методів, популяризують, використовують у культуротворчих цілях. Навряд чи використання стіни давнього храму в будівництві нової церкви мало на меті тільки економію коштів. Таке рішення підкреслювало наступність храмів, їх духовний та генетичний зв'язок [20, с. 239–242]. Комплекс набуває ознак саме пам'ятного місця, на перший план виходить функція комунікації поколінь, духовного центру, історичного джерела. Таким чином, щодо Десятинної церкви вперше було проведено пам'яткоохоронні заходи – вивчення, реконструкцію, популяризацію, функціональну адаптацію (у розумінні XVII ст.). Однак ці перші спроби роботи з рештками Десятинної церкви як з пам'яткою культурної спадщини мали й негативні наслідки через відсутність методики, недостатнє розуміння важливості цілісності пам'ятки, збереження її елементів. У цей час пам'ятка зазнає руйнувань і пошкоджень. З початком досліджень було порушено верхній шар ґрунту, культурний шар, пошкоджено та переміщено деякі деталі конструкції, відкрито доступ до давніх нашарувань природним загрозам – дощу, повітряній ерозії [12, с. 128].

Початок XIX ст. позначився значною розбудовою Києва. Змістилися міські центри, почалося відродження міста Володимира. Постало питання про відновлення Десятинного храму. У 1828–1842 роках звели новий собор за проектом петербурзького архітектора В. Стасова в так званому візантійсько-російському стилі. Не було навіть спроби зберегти стиль чи елементи давніх конструкцій [16, с. 181]. Це стало яскравим прикладом фізичної руйнації та культурного нівелювання пам'ятки заходами реконструкції, що були направлені на її піднесення. Адже було не лише сильно пошкоджено давньоруський пласт і конструкції давньої споруди. Сама нова будівля змінювала значення пам'ятки. Не витримуючи навіть обрисів давньої архітектури,

вона спотворювала враження про вигляд давніх будівель. Змінилося і символічне значення пам'ятки. Через архітектурні обриси та зневажливе ставлення до археологічних матеріалів (їх використовували як підсіпку схилів та забутовку), зміну конструкцій на перший план було висунуто консолідуєчий фактор хрещення Русі, підкорення єдиному центру, водночас знівелювано значення Києва як першого християнського центру Русі, що відповідало ідеологічним потребам Російської імперії. Будівництву передували дослідження, ініційовані митрополитом Євгеном (Болховітіновим). Їх проводили К. Лохвицький, у 1824 році, і Н. Єфімов, у 1826-му. Ці дослідження задокументовані й використані в науковій літературі, що позитивно позначилося на вивченні не тільки Десятинної церкви, але й дало початок науковому дослідженню старожитностей Києва загалом [17, с. 8].

Завдяки поширенню матеріалів досліджень початку ХІХ ст. та зростанню наукової зацікавленості до київських старожитностей дані щодо Десятинного храму поповнилися результатами досліджень В. Хвойки (1907) і Д. Мілеєва (1908–1914). Дослідження провели надзвичайно результативно й обережно [15, с. 37]. Якісна фіксація результатів досліджень покладена в основу майбутнього вивчення пам'ятки та сприяє розкриттю суттєвої інформації щодо неї.

Новий етап розпочався 1936 року, коли розібрали храм, збудований В. Стасовим [18, с. 17–18]. Це відкрило шлях новим дослідженням, проведеним М. Каргером. Саме в цей період археологічні дослідження набули систематичності. Було виявлено основний масив інформації щодо побутування та загибелі Десятинної церкви. Обриси фундаментів остаточно визначили, сформувався класичне наукове бачення розвитку київського Дитинця. Дослідження М. Каргера лягли в основу сучасного вивчення Десятинної церкви, надали можливість переосмислити її як історичне джерело [14, с. 111]. Враховуючи ідеологію радянського часу, духовну та консолідуєчу складові пам'ятки не висвітлювали. Водночас значно серйознішим було ставлення до її збереження та використання. Значним здобутком в цей період можна вважати визначення її саме як пам'ятки, документування та взяття під охорону держави. По завершенню досліджень рештки Десятинного храму законсервували. Із часом, 1982 року, з нагоди святкування 1500-ліття Києва, обриси фундаментів на поверхні ґрунту виклали червоним кварцитом. Речовий матеріал з розкопок М. Каргера розподілено між фондами заповідника «Софія Київська», Національним музеєм історії України і Державним Ермітажем (РФ) [10, с. 716]. Таким чином, пам'ятку було використано в освітніх цілях, добре підготовлено та представлено як джерело пізнання, але знівелювано її моральний, аксіологічний аспект. Заходи популяризації та вивчення, документування та захисту від природних загроз були виконані напрочуд вдало.

За часів незалежної України ситуація докорінно змінюється. Значно впливовішими стають фактори фінансові, політичні. Масове повернення до духовності, не завжди обтяжене розумінням віри, загрожує не тільки побудовою нового «спасівського» храму, фізичною втратою археологічних наукових цінностей, але й новим викривленням моральної, духовної складової пам'ятки [13, с. 162]. Намагання представити храм як окрему святиню вириває його з історичного та культурного контексту. Спроба відзначити Десятинну церкву суто як культурову споруду може призвести до втрати наукових даних та історичної пам'яті про давньоруське суспільство, майстерність давніх зодчих, структуру й особливості давньокиївського Дитинця.

Пам'ятка археології «Десятинна церква» взята під охорону держави Рішенням виконкому Київської міської ради народних депутатів від 27 січня 1970 року № 159 як пам'ятка історії та культури місцевого значення за видом археологія. Тоді ж був створений перший паспорт, визначені загальні параметри комплексу. На даний час рештки Десятинної церкви є складовою частиною пам'ятки національного значення «Місто Володимира – дитинець стародавнього Києва з фундаментами Десятинної церкви» відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928, охоронний № 260010-Н.

Територію пам'ятки передано в управління Національному музею історії України. Водночас вона перебуває під контролем Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ». Як заповідник, так і музей опікуються тільки сучасною денною поверхнею. Стан самої пам'ятки, можливі зміни фізичного та юридичного стану (зміна статусу, меж, консервація, музеєфікація тощо) перебувають під контролем Інституту археології НАН України (Закон України «Про охорону археологічної спадщини», ст. 10) і центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини (Закон України «Про охорону культурної спадщини», ст. 5). Усі інші пам'яткоохоронні установи не можуть погоджувати чи приймати будь-які рішення щодо пам'ятки. У їхнє завдання входить контроль за середовищем, у якому перебуває комплекс, за станом пам'ятки, попередження загроз його цілісності, популяризація тощо.

Велике значення для всіх аспектів розуміння та охорони пам'ятки культурної спадщини має її розміщення, середовище, у якому вона існує [6, с. 146]. Залишки Десятинної церкви розміщені на плато Старокиївської гори в історичному середмісті Києва. Територію пам'ятки сплановано при будівництві храму, вона становить рівну ділянку між оборонними спорудами «Града Кия» і схилом Андріївського узвозу [16, с. 181].

Руїни Десятинного храму є структурною частиною трьох комплексних археологічних пам'яток, а саме: Місто Володимира – дитинець стародавнього Києва з фундаментами Десятинної церкви, Городище Кия, Поселення зарубинецької культури, II ст. до н. е. – I ст. н. е.

Десятинна церква є складовою та доміантою міста Володимира – дитинця давнього Києва. Вона безпосередньо впливала на містобудівний розвиток центральної частини міста і сама залежала від будівельної діяльності на Дитинці [1, с. 28].

Юридично територія пам'ятки має значну кількість обмежень щодо використання. «Десятинна церква» розміщена в межах:

– історичного ареалу міста, визначеного Історико-містобудівним опорним планом у складі Генерального плану м. Києва та проекту планування його приміської зони на період до 2020 року, затвердженого рішенням Київської міської ради від 28.03.2002 № 370/1804;

– архітектурної охоронної зони відповідно до рішення виконавчого комітету Київської міської Ради народних депутатів від 16.07.1979 № 920 та розпорядження Київської міської державної адміністрації від 17.05.2002 № 979, додаток 1, п. 2.1;

– археологічної охоронної зони відповідно до рішення виконавчого комітету Київської міської Ради народних депутатів від 16.07.1979 № 920 та розпорядження Київської міської державної адміністрації від 17.05.2002 № 979, додаток 1, п. 2.2;

– Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ» відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР від 18.05.1987 № 183 і розпорядження Київської міської державної адміністрації від 17.05.2002 № 979, додаток 1, п. 1.3;

– буферної зони пам'ятки всесвітнього значення «Ансамбль споруд Софійського собору» (затверджено наказом Міністерства культури і туризму України від 23.12.2005 р. № 1076);

– ландшафтної пам'ятки «Історичний ландшафт Київських гір та долини р. Дніпра» (затверджено наказом Міністерства культури і туризму України від 03.02.2010 р. № 58/0/16-10).

Впритул до фундаментів зафіксована визначна пам'ятка природи – 400-літня липа, яка з огляду на міські легенди набула властивостей об'єкта культурної спадщини. Слід зазначити експозиційний зв'язок Десятинної церкви й Андріївського узвозу. Саме з території фундаментів та навколишньої ділянки найповніше відкривається вид на Андріївську церкву. Більшу частину території використовують як рекреаційну. Тут розбито парк, який давно став традиційним місцем прогулянок киян та гостей міста.

Завдяки високій значимості Десятинної церкви більшість відвідувачів зацікавлена в огляді пам'ятки, отриманні інформації щодо неї. З одного боку, це спрощує попу-

ляризацію, посилює громадський контроль за станом пам'ятки, з другого, – підвищує можливість пошкодження пам'ятки завдяки неконтрольованому відвідуванню, низькій культурі туризму. Висока концентрація наукових установ дає можливість постійного моніторингу, щільного та послідовного вивчення комплексу. Розміщення в центральній частині великого міста підвищує комерційну цінність території, що може призвести до спотворення зовнішнього вигляду пам'ятки, руйнації через недотримання умов використання. Проблемним питанням є релігійна складова культурного оточення Десятинної церкви. Висока вагомість пам'ятки в релігійному сенсі викликає постійні міжконфесійні конфлікти. Це періодично викликає поспішні рішення, намагання якнайшвидше відбудувати храм у тому чи іншому вигляді, незважаючи на збереження самої пам'ятки. Такі дії можуть значно нашкодити пам'ятці та загалом історичному ландшафту міста [3, с. 82]. Наявність у безпосередній близькості язичницького святилища ще більше загострює ситуацію.

Розміщена пам'ятка в східній частині плато Старокиївської гори в сучасному середмісті, у межах вул. Володимирської, Десятинного провулку, умовної прямої лінії між північно-західним кутом будинку № 4 і верхівкою валу, уздовж гребеня цього валу до краю плато Старокиївської гори, звернутого в сторону Андріївського узвозу і далі вздовж краю плато, до вихідної точки на перетині вул. Володимирської та Андріївського узвозу (за матеріалами проекту «Межі та режими використання території пам'ятки археології національного значення “Місто Володимира – дитинець стародавнього Києва з фундаментами Десятинної церкви”» (О. Сердюк, Т. Бобровський). Фундаменти займають площу близько 45 x 30 м. Виявлена потужність культурного шару 1,5–3,5 м.

«Десятинна церква» становить комплекс із археологічного культурного шару, залишків конструкцій культової споруди, господарчих об'єктів, поховань. Комплекс має надзвичайно складну стратиграфічну будову. Церкву заклали наприкінці X ст., на цій території виявлені більш ранні нашарування та об'єкти пізніших періодів. Тому дослідження і будь-яка інша діяльність, що може змінити стратиграфічну структуру пам'ятки, мають бути вкрай обережними. Їх потрібно проводити під постійним контролем відповідних спеціалістів, зрештою – мінімізувати. Рештки Десятинної церкви структурно пов'язані з рядом археологічних об'єктів:

- залишки плінфовипалювальних горнів X–XI ст.;
- потужний шар битої плінфи та цем'янкового розчину X–XI ст., зафіксований у засипці найдавнішого рову;
- уздовж південної стіни Десятинної церкви досліджено залишки храмової огорожі, викладеної із сирцевої цегли;
- фундаменти так званого «Південного палацу» (розміщені поряд з південно-західним кутом церкви, не виключено, що тут містилася резиденція київського митрополита до того, як був зведений Софійський собор).

Руїни Десятинної церкви мають усі ознаки пам'ятки культурної спадщини не тільки національного, але й світового значення [13, с. 169–170]. Комплекс зберігає визначну історичну інформацію, яка може розкрити чисельні аспекти формування, розвитку і занепаду Давньоруської держави, відбиває значні геополітичні події середньовіччя, міжнародні зв'язки середньовічного Києва. У матеріалах досліджень Десятинної церкви представлені побутові умови життя тогочасного суспільства. Символ Десятинної церкви і її матеріальний вияв – у вигляді руїн – значно вплинули на розвиток українського етносу [21, с. 125]. Відчуття спадковості, безперервності роду, сформоване саме комунікацією поколінь, яку забезпечують визначні пам'ятки культурної спадщини [19, с. 44], самоідентифікація народів, зокрема українців, забезпечуються загальними святинами, визначними для всіх соціальних та економічних верств. Такими і виступають руїни Десятинного храму.

Як соціогенетичний фактор [8, с. 14] Десятинний храм має суперечливі властивості. Зокрема, уособлюючи спільну історію народів, які населяють землі давньої Русі,

сприяє духовному їх єднанню. Водночас викликає непримиренну ворожнечу серед цих самих народів із приводу спадковості та першості, викликає міжконфесійну боротьбу як перший християнський храм на Русі. Будучи важливим джерелом історичного пізнання та релігійною святинею, він викликає конфлікт сприйняття – наукового і релігійного осягнення історичного минулого. Головною особливістю в популяризації та розкритті пам'ятки, на наш погляд, має виступати саме історична, героїчна складова розуміння руїн храму. Таким чином, загальнодоступними та активними залишаться етнічні, соціокультурні вияви пам'ятки. Позитивний вплив на розвиток сучасного суспільства не залежатиме від належності до певної групи. Намагання використати її для піднесення впливу того чи іншого сучасного суспільного утворення (конфесії або партії) призведе до викривлення внутрішнього змісту – безперервний розвиток етичних, естетичних, культурних цінностей, утілених в одному об'єкті протягом тисячоліття.

Загрози щодо пам'ятки можна поділити на дві категорії – антропогенні й природні. Окремі, з боку людської діяльності можна очікувати:

- недотримання норм використання пам'ятки і, як наслідок, її пошкодження;
- руйнації під час будівельних, ремонтних чи реставраційних робіт;
- навмисне пошкодження внаслідок вандалізму, зокрема пошуку скарбів, низької культури туризму;

– спотворення зовнішнього вигляду через недотримання обмежень на використання території та зведення споруд, що перекривають можливість огляду, не відповідають тематиці пам'ятки та її культурному оточенню, викривляють її значення зовнішнім виглядом або виконуваними функціями.

До природних факторів загрози можна віднести:

- підмокання частин пам'ятки внаслідок випадання осадків та виступу ґрунтових вод;
- повітряна ерозія поверхні пам'ятки;
- пошкодження внаслідок ураження пліснявою або рослинністю.

У зв'язку з вищевикладеним, спираючись на міжнародні програми збереження археологічної спадщини [7], ми пропонуємо такі першочергові заходи щодо охорони пам'ятки:

– *нормативні* – оновлення облікової документації на пам'ятку; визначення її охоронної зони; видання правових актів на рівні Кабінету міністрів України щодо врегулювання конфліктної ситуації навколо Десятинної церкви; забезпечення дотримання пам'яткоохоронного законодавства щодо пам'ятки шляхом видання уточнюючих рішень на рівні Київської міської державної адміністрації; розробка методичних рекомендацій щодо кожного виду діяльності, які проводять на пам'ятці;

– *наукові* – забезпечення планомірного археологічного дослідження пам'ятки з наступною консервацією чи музеєфікацією; створення каталогу речових матеріалів із зазначенням їх місця перебування; геологічні дослідження та моніторинг стану ґрунту; комплексне вивчення пам'ятки на міждисциплінарному рівні;

– *інші* – винесення в природу меж пам'ятки; постійний моніторинг стану нашарувань геологами, археологами та екологами щодо можливих пошкоджень; установлення охорони на території пам'ятки; нагляд за всіма земляними роботами, які ведуть у безпосередній близькості та на самій пам'ятці; поширення інформації про пам'ятку через науково-популярні видання та ЗМІ, вирішення питання з накріттям та гідроізоляцією фундаментів.

Зазначимо, що більшість запропонованих заходів уже виконують. Однак через неузгодженість дій пам'яткоохоронних установ, брак чітких нормативних актів щодо охорони пам'яток, складність об'єкта охорони частина з них малоефективні, нерегулярні або лише декларативні.

1. *Асеев Ю. С.* Архитектура древнего Киева [текст] / Ю. С. Асеев. – К. : Будівельник, 1982. – 158 [1] с. : іл.
2. *Бирюков Ю. Б.* Церковь Николая в Киеве [текст] / Ю. Б. Бирюков // Реставрация и архитектурная археология: новые материалы и исследования / сб. научных трудов НИИТАГ. – М., 1995. – Т. 2. – С. 77–84.
3. *Горбик В. О., Денисенко Г. Г.* Пам'ятки археології та їх роль в історії стародавнього Києва [текст] / В. О. Горбик, Г. Г. Денисенко // Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва / [В. О. Горбик та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – С. 74–89.
4. *Гупало К. Н.* Подол в древнем Киеве [текст] / К. Н. Гупало. – К. : Наукова думка, 1982. – 125 [1] с. : іл.
5. *де Боплан Г. Л.* Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн [текст] / Г. Л. де Боплан ; Кембрідж (Мас.) : Укр. наук. ін-т ; пер. з англ., наук. ред. Я. І. Кравець, З. П. Борисюк. – К. : Наукова думка, 1990. – 256 с. : іл.
6. Енциклопедія етнокulturознавства: понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи [текст] : у 2 ч., 4 кн. Ч. 2 : Культура і мистецтво в етнопонаціональному вимірі. Кн. 2 : М–Р / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв ; редкол. : Ю. І. Римаренко (гол. ред.) [та ін.]. – [2-е вид.]. – К. : Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2002. – 375 с.
7. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) [текст]: Валлетта, 16 січня 1992 року // Охорона культурної спадщини : зб. міжнар. документів / Держ. науково-дослідний ін-т теорії та історії архітектури та містобудування, Київський науково-методичний центр по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій ; авт. вступ. статті Л. В. Прибега ; упоряд. : Ю. Д. Кібальник, Л. В. Прибега, О. М. Сердюк ; редкол. Л. В. Прибега (голова), Ю. Д. Кібальник [та ін.]. – К. : АртЕк, 2002. – 134 [2] с.
8. *Заремба С. З.* Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність [текст] / Сергій Заремба ; Центр пам'яткознавства Національної Академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – К. : Логос, 1995. – 448 [1] с. : іл.
9. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини [текст] / НДІ пам'яткоохорон. дослідж. ; [авт.-упоряд. : О. М. Сердюк, Т. А. Бобровський, Л. М. Кириленко]. – Чернігів : Деснянська правда, 2011. – 795 с. : табл.
10. Звід пам'яток історії та культури України: [текст] Київ : енциклопедичне видання. Кн. 1, ч. 2 : М–С / редкол. : відп. ред. П. Тронько та ін. ; упоряд. : В. Горбик, М. Кіпоренко, Н. Коваленко, Л. Федорова ; НАН України, Інститут історії України, Інститут археології України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К. : Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 585–1216 : іл.
11. *Ивакин Г. Ю., Елшин Д. Д.* Церковь Рождества Богородицы Десятинная митрополита Петра Могилы (история, археология, изобразительные источники) [текст] / Г. Ю. Ивакин, Д. Д. Елшин // Ruthenica. – К., 2010. – Т. IX. – С. 74–109.
12. История Киева [текст] : в 3 т., 4 кн. Т. 2 : Киев периода позднего феодализма и капитализма / Академия наук Украинской ССР, Институт истории ; глав. ред. : Ю. Ю. Кондуфор ; отв. ред. : В. Г. Сарбей. – К., 1984. – 493 с. : іл.
13. *Ивакин Г. Ю., Титова О. М.* Критерії класифікації та поцінування пам'яток археології [текст] / Г. Ю. Ивакин, О. М. Титова // Пам'яткознавчі студії в Україні : теорія і практика / Ін-т історії України НАН України, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПК ; відп. ред. В. О. Горбик. – К., 2007. – 336 с.
14. *Ивакин Г. Ю.* Историчний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. [текст] (історико-топографічні нариси) / Г. Ю. Ивакин ; від. ред. П. П. Толочко ; Інститут археології НАН України. – К. : КМТП «Тираж», 1996. – 271 [1] с. : іл.
15. *Иванцов И. О.* Стародавній Київ [текст] / Иван Овсійович Иванцов ; ред. Ю. В. Павленко ; упоряд. Г. І. Иванцова-Костенко. – К. : Фенікс, 2003. – 367 с. : іл.
16. Історико-містобудівні дослідження Києва [текст] / Мін. культ. України, НДІ пам'яткоохоронних досліджень ; ред. : В. В. Вечерський ; відп. за вип. О. М. Сердюк. – К. : Фенікс, 2011. – 454 с. ; 147 іл. – Бібліогр. : с. 244–277.

17. Каргер М. К. Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города [текст] : в 2 т. Т. 2 : Памятники киевского зодчества X–XIII вв. / М. К. Каргер ; Акад. наук СССР, Ин-т археологии. – М. ; Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – 660 с. : ил., карты.
18. Килиевич С. Р. Дегинец Кива IX – первой половины XIII в. / С. Р. Килиевич. – К. : Наукова думка, 1982. – 170 [1] с. : ил.
19. Кот С. Теоретичні проблеми пам'яткознавства [текст] / С. Кот // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика / НАН України, Ін-т історії України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. – К., 2007. – С. 7–64.
20. Прибега Л. В. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України [текст] : методологічний аспект / Леонід Прибега ; Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Нац. акад. образотв. мистец. і архіт. – К. : Мистецтво, 2009. – 301 с. : ил.
21. Теоретическая культурология [текст] / Федеральное агентство по культуре и кинематографии, Российский ин-т культурологии ; О. К. Румянцев (отв. ред.), ред. А. Ю. Шеманов, кол. авт. : А. В. Ахутин, В. П. Визгин, А. А. Воронин и др. – М. : Академический Проект, 2005. – 623 с. : ил.

SUMMARY

The problem of archaeological monument *Church of the Tithes* as an object of cultural heritage is discussed in the paper. The sources of the study are the regulatory and accounting documents at all levels of state administration, the theoretical works of prominent experts occupied with the monument conservation in the field of the monuments of archaeology and architecture, as well as the archaeological research papers. The subject of investigation is the processes of destruction and damage of the archaeological monument *Church of the Tithes* and the precautions concerning them. A special attention is paid to the historical context and generally cultural environment in which the monument subsists. The article is conventionally divided into two parts. The first part deals with the history of making of the Church of the Tithes, the completion of its operation and development as a monument. There has been elaborated a periodization of the monument's existence based on the analysis of its reciprocal influences with the environment. The second part is focused on the existence of monument under the current conditions, and there is an exploration of the legal, physical and cultural characteristics of the monument proper and the cultural environment in which it operates. Judged by the results of the research, there have been defined the lists of threats and priority measures for the preservation and use of the monument *Foundations of the Church of the Tithes* in society's cultural life.

Keywords: Church of the Tithes, City of Volodymyr, monument, cultural heritage, monument cultural conservation measures, archaeological research, cultural environment.